

Mire képes Magyarország a XXI. században?

BEVEZETŐ

Simai Mihály

az MTA rendes tagja, kutató professor emeritus,
MRT Közgazdasági és Regionális Kutatóközpont Világgazdasági Intézet
simai.mihaly@krtk.mta.hu

A tudomány ünnepének rendezvényei alkalmat adnak arra, hogy a központi témához kapcsolódó konferenciák keretében felvillant-sunk olyan témákat, amelyek a magyar társadalom és a jövő szempontjából meghatározó fontosságúak. Magyarország kollektív képességeinek alakulása különösen lényeges a XXI. században, amelynek világát a század döntő részén „végigvonul”, meghatározó fontosságú transzformációk egyidejűsége jellemzi. Átalakulóban vannak a globális politikai, katonai és gazdasági hatalmi viszonyok. A demográfiai polarizáció és az urbanizációs fordulat átrajzolja a föld társadalmi és gazdasági térképét. Kibontakozóban van a tudásalapú gazdaság és társadalom, s mindezek nyomán egy új ipari forradalom kezdeti szakasza. A technikai fejlődés és a nemzetközi munkamegosztás átalakulása nyomán új, kemény feltételek bontakoztak ki a globális gazdasági versenyben. A XXI. századon messze túlmutatnak a bolygó biológiai létfenntartó képességében kialakult és tovább súlyosbodó problémák. Mindezek nemcsak az olyan országok számára jelentenek példátlanul nehéz

politikai, társadalmi és gazdasági környezetet, mint Magyarország, kemény próbára teszik a nemzetközi rendszer politikai és gazdasági hatalmi központjait is. Igen fontos feladat a tudomány, és különösen a társadalomtudományok számára az átalakuló globális feltételrendszerben, hogy a tények feltárásával, a lehetséges alternatív megoldások felvázolásával segítse a közgondolkodást és a döntési rendszert. A képesség vagy a képességek fogalma a közgondolkodásban egyszerűnek tűnhet: a felkészültséget jelentheti valamilyen feladat pillanatnyi vagy tartós megoldására, esetleg teljesítmény elérésére az egyének, az intézmények, vállalatok és különböző közösségek, például államok, integrációs szervezetek szintjén. A globalizációs folyamat követelményei nyomán a képességek globális méretekben is megfogalmazódtak. A társadalmi vagy kultúrantropológia, a menedzsmenttudomány és más tudományágak is foglalkoznak a különböző szintű kollektív képességek megalapozódásának folyamataival, az úgynevezett *mikroalapokkal* és hatásaikkal a teljesítményre.

Nyilvánvaló, hogy minél nagyobb közösségről van szó, annál nagyobb számúak és komplexebbek a képességeket jellemző és meghatározó tényezők. Az is lényeges, hogy milyen jellegű, mértékű és távlatú feladatok megoldásához viszonyítják a képességeket. A természetben a feladatok elvégzéséhez szükséges specifikus „egyéni” képességek például a gyógyszeriparban vagy más termelési vagy szolgáltatási területen alkotják a kollektív képességek bázisát. Ez azonban csak egy része az országok szintjén az össztársadalmi feladatok megoldásához szükséges kollektív képességeknek. A képességek összessége szoros kölcsönhatásban van az adott ország gazdasági, technikai, tudományos és kulturális fejlettségi szintjével. A gazdasági fejlettség sok tekintetben meghatározza az ország problémamegoldó és alkalmazkodó képességét is. Igen fontos, és összekapcsolódik a gazdasági fejlettséggel a kulturális fejlettség szintje, ami elsősorban a népesség képzettségi szintjétől függ. Ez az alapja a szükséges szaktudás biztosításának is, amelyben meghatározó szerepet játszik az oktatási rendszer minősége, szerkezete és hozzáférhetősége. Az adott ország társadalmában történelmileg felhalmozott tudás egy része ezen keresztül kerül át a kollektív képességekbe, és fejleszti őket tovább. Hiánya vagy gyengülése a képességek romlását, visszafejlődését eredményezheti. Erre számos példa van.

A kollektív képességek jelentős részének alapvető „hordozói” az államok intézményei. Ezek között az állami döntéshozó intézmények jellege és minősége azért is igen fontos, mert ezeken keresztül érvényesül legközvetlenebbül a politika hatása a többi tényezőre. Sajátos szerepe van a kollektív képességekben a közgondolkodásnak, a lakosság mentalitásának és az ezt befolyásoló filozófiáknak, ideológiáknak, vallási meggyőződéseknek is.

Ezek közvetlenül is befolyásolhatják egy ország alkalmazkodóképességét, társadalmi kreativitását, a képességet és készséget az innovációk kifejlesztésére és befogadására vagy a kollektív tanulási képességet.

A konferencia címének azért is választottuk azt, hogy mire képes Magyarország a XXI. században, mert ösztönözni kívánjuk az adott területen a közös gondolkodást és a kutatómunkát. A közbeszédben ugyanis sok szó esik célokról, feladatokról és stratégiákról, viták folynak problémákról, eredményekről, tényleges vagy vélt teljesítményekről, a képességek alakulása az ország, illetve a magyar társadalom szintjén azonban ritkán vagy egyáltalán nem kapcsolódik ezekkel össze. Emiatt a teljesítményekre való gyakori hivatkozás is hiányos és torz. Arról is csak elvétve esik szó, hogy az ország kollektív képességei milyen témákkal kapcsolatban bizonyultak gyengének, elégtelennek, vagy, hogy milyen feladatok megoldását tették lehetővé. Nyilvánvaló, hogy interdiszciplináris és elmélyült elemző munka nélkül nem lehetne az előzőekben vázoltak alapján a kérdésre válaszolni.

Magyarországgal kapcsolatban az ún. *nemzeti rutin* vagy a közös társadalmi képességek jellege és szerepe a múltban a történéseket a történelmi sorsfordulókkal kapcsolatos nemzeti magatartásokkal összefüggésben foglalkoztatta. Sokan keresték a magyarázatot arra is, hogy a társadalmi környezet milyen szerepet játszik az egyéni képességek érvényesülésében, vagy, hogy a mikro-képességek milyen szerepet játszottak a „struktúra”, vagyis a társadalmi környezet formálódásában.

Más összefüggésekben Magyarország, a magyar lakosság és különösen a munkaerő képességeit államközi és üzleti szervezetek elemezték a rendszerváltást követően. A NATO keretében elsősorban az ország katonai ké-

pességeivel és ennek fejlesztési lehetőségeivel foglalkoztak. Az EU keretében Magyarország tudományos és innovációs képességei voltak különösen fontosak. Részletes, specifikus és céltudatos elemzéseket készítettek, illetve készítenek a magyar munkaerő képességeiről azok a transznacionális társaságok, amelyek magyar vállalatokat vásároltak meg, vagy lokációs stratégiájuk keretében hálózatuk kiterjesztésére törekedtek. Lényegében ennek alapján „szakosították” Magyarországot a vállalati értékkláncban és a nemzetközi ipari munkamegosztás rendszerében. Évszázadunk elején nemcsak a közepes fejlettségű államok felső szintjén lévő, illetve a fejlettek leírásának alján elhelyezkedő országokhoz viszonyítva, hanem globális összehasonlításban is igen jónak ítélték például a magyar tudósok és tudomány képességeit néhány fontos területen.

A konferencia keretében elhangzott előadások és az ezek alapján készült tanulmányok a hatalmas témakörből csak négy, Magyarország képességei és teljesítménye szempontjából azonban különösen lényeges kérdéscsoporttal foglalkozhattak.

Kolosi Tamás tanulmánya azokkal a társadalmi torzulásokkal foglalkozik, amelyek végső soron nehezíthetik a képességek fejlesztése szemszögéből elengedhetetlen kollektív tanulást is. Végkövetkeztetése, hogy „A jövedékekből élő, államtól függő rétegek vezetésével az alsó középrétegek és a depriváltak egyre erőteljesebben támogatják az erős államhatalomra építő politikai erőket, gyanúsnak tekintenek mindenfajta vállalkozói sikert és meggazdagodást. Miközben a lakosság durván egyenyeve él ténylegesen európai polgárként, európai körülmények között, a nagy többség társadalmi aktivitása a túlélésért való napi harcban és a szocializmus keretei között kialakult »proletár irigységben« merül ki.”

Kukorelli István a kormányzásképeség szervezeti és szerkezeti feltételeit elemzi a hatékonyság és a demokráciadeficit problematikáját vizsgálva. Véleménye szerint „Amennyiben ez a kormányzati erőter demokratikus keretek között a közjót szolgálja, akkor teljesíti társadalmi rendeltetését, [...] a demokratikus keretek között formális struktúrák is vannak, és néha a köztársaság ellenőrzés nélküli magántársaságnak tűnik. [...] Jó esélyünk van az egyensúlyra, az intézmények rendeltetészerű demokratikus működésére, a hatékony kormányzásra is. Mikor? Sólyom László szavaival élve: »Ha nemcsak virtuálisan akarjuk az alkotmányosságot, hanem valójában szolgáljuk is azt.«”

Bod Péter Ákos a növekedési képesség hosszú távú problémáival foglalkozik. A teljesítmények és gazdaságpolitikai tények alapján válaszol a kérdésre, hogy a külső tényezők és a belpolitikai fordulatok erre hogyan hatottak. Felvázolja a növekedési képességgel kapcsolatos elméleti összefüggéseket és problémákat: a potenciális és a tényleges növekedés hatótényezőinek alakulását: „Sajnos, azt sem lehet kizárni, hogy a GDP-növekedés mértékében beálló magyar ütemcsökkenés mögött mélyen fekvő, szerkezeti okok találhatók. Ilyen a demográfiai folyamatok menete (előregedés, népességfogyás, kivándorlási többlet), a korábban olcsó munkaerő folyamatos drágulása és így egy bizonyos versenyképességi előny erodálása, áttételesen a tőkevonzó képesség gyengülése. Nem magyar sajátosságokról van itt szó: minden közepesen fejlett ország ki van téve olyan kockázatoknak, amelyek eredője lefelé mutat a gazdasági növekedés ügyében. Ez az úgynevezett közepes jövedelmi szint csapdája (middle income trap), amely Kínától kezdve hazánkban át az európai periféria legtöbb gazdaságát fenyegeti.”

Rechnitzer János tanulmánya a magyar gazdaság térszerkezetének alakulásával a ki-

alakult problémák, regionális egyenlőtlenségek okaival és következményeivel foglalkozik. Fontos következtetése, hogy a területi politika a gazdaságpolitikán belül gyengül, intézményi keretei leépülnek, így a terekben és a helyekben felhalmozott tőke hasznosítása nem a külső ösztönzőkkel valósul meg, hanem a belső aktivitások révén, ami lassabban és nehezebben integrálódik a fejlődést serkenteni szándékozó törekvésekhez.

A konferencia természetesen csak „bepillantás” lehetett a magyar képességek és teljesítmény értékelésével foglalkozó hatalmas témakörbe. Az előadások s a vita alapján azonban bizonyos általánosabb következtetések megfogalmazhatók a közös képességek fejlesztésével összefüggő szükséges feladatokról a XXI. század világában, amelyet a transzformációk nyomán a globálissá szélesedett versengés és az elkerülhetetlen együttműködési kényszer sajátos ötvözete határoz meg.

A kibontakozóban lévő negyedik ipari forradalom és tudásalapú társadalom korában kulcsfontosságú a „kollektív tanulás” feltételeinek oly módú javítása, hogy azok egyidejűleg járuljanak hozzá az egyéni képességek és a közös társadalmi képességek szintjének emeléséhez. Az új feltételek között szükséges kollektív intelligencia kiépítésében történelmileg példátlan jelentőségű és jellegű feladatok hárulnak a tudományra, valamint az egész oktatási rendszerre, az alapoktól a folyamatos továbbképzést, ismeret- és képességfejlesztést elősegítő intézményekig.

A XXI. század következő évtizedeiben már kilencmilliárdos lélekszám felé közeledő bolygón, amelyen az államok száma tovább nő, s valamennyien nemcsak a fennmaradásukra, hanem jólétük javítására is törekednek, elkerülhetetlenül változnak az együttélés feltételei. A válságok és a különböző jellegű

és intenzitású konfliktusok elkerülése érdekében a kollektív képességek között erősíteni kell az együttműködéssel, az alkalmazkodó, rugalmas érdekérvényesítéssel kapcsolatos képességeket. Ebben Magyarországon a politikai élet szervezeteinek, köztük a civil szervezeteknek, a médiának és az egyházaknak kell igen fontos szerepet vállalniuk.

Világméretben is igen fontos feladatként fogalmazódik meg az állami intézményrendszer kollektív képességeinek javítása, beleértve a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat és az önkormányzatokat is. Ez Magyarországon is nehéz feladat; megoldhatósága csak részben függ az intézményekben dolgozók képességeitől vagy attól, hogy milyen tudományos kutatók vagy szakértői csoportok tanulmányait, tanácsait igénylik. A feladat jelentős mértékben rendszerjellegű. Egyik alapvető kérdés például az, hogy mennyire képes az adott hierarchia kizárni, illetve mérsékelni a különböző ideológiai preferenciák és érdekcsoportok specifikus törekvéseinek olyan közös nemzeti érdekeket figyelmen kívül hagyó következményeit, mint a hosszú távú fejlődés fenntarthatósága, az ország versenyképessége vagy éppen a meghatározó fontosságú kollektív társadalmi képességek javítása.

A konferencia fontos tanulságának tartom azt is, hogy az MTA-nak jelentősebb szerepet kellene vállalnia és kapnia a közös nemzeti képességek objektív értékelésében, az ezeket javító kollektív tanulás és intelligencia fejlesztésében, és annak kutatásában, hogy miképpen lehet a tényleges képességeket reális lehetőségekké és nemcsak virtuális, hanem valóságos eredményekké is fejleszteni.

Kulcsszavak: rendszerek, transzformációk, egyének, közösségek, nemzetek, tanulási képességek, teljesítmény, együttműködés, verseny.